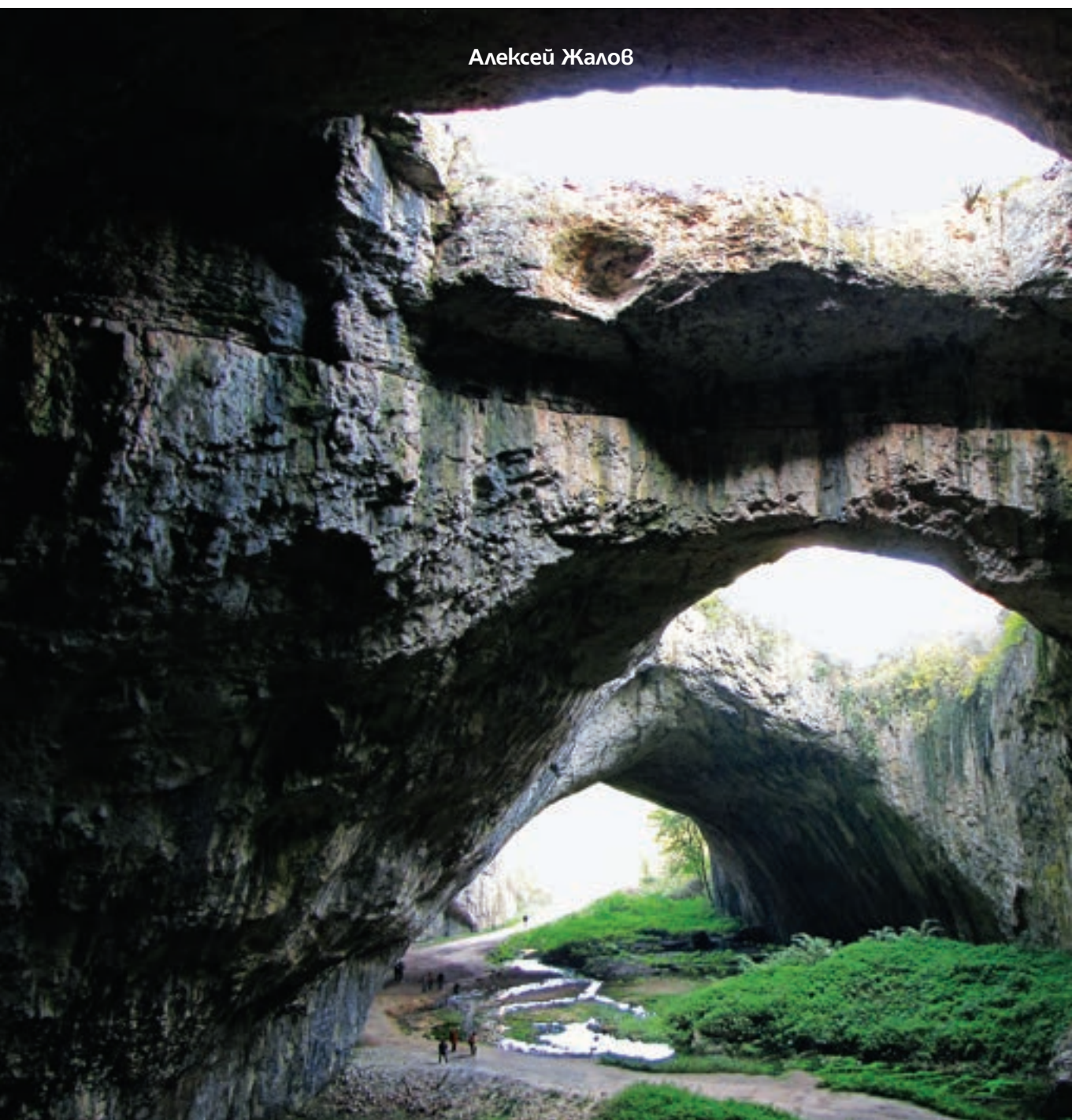
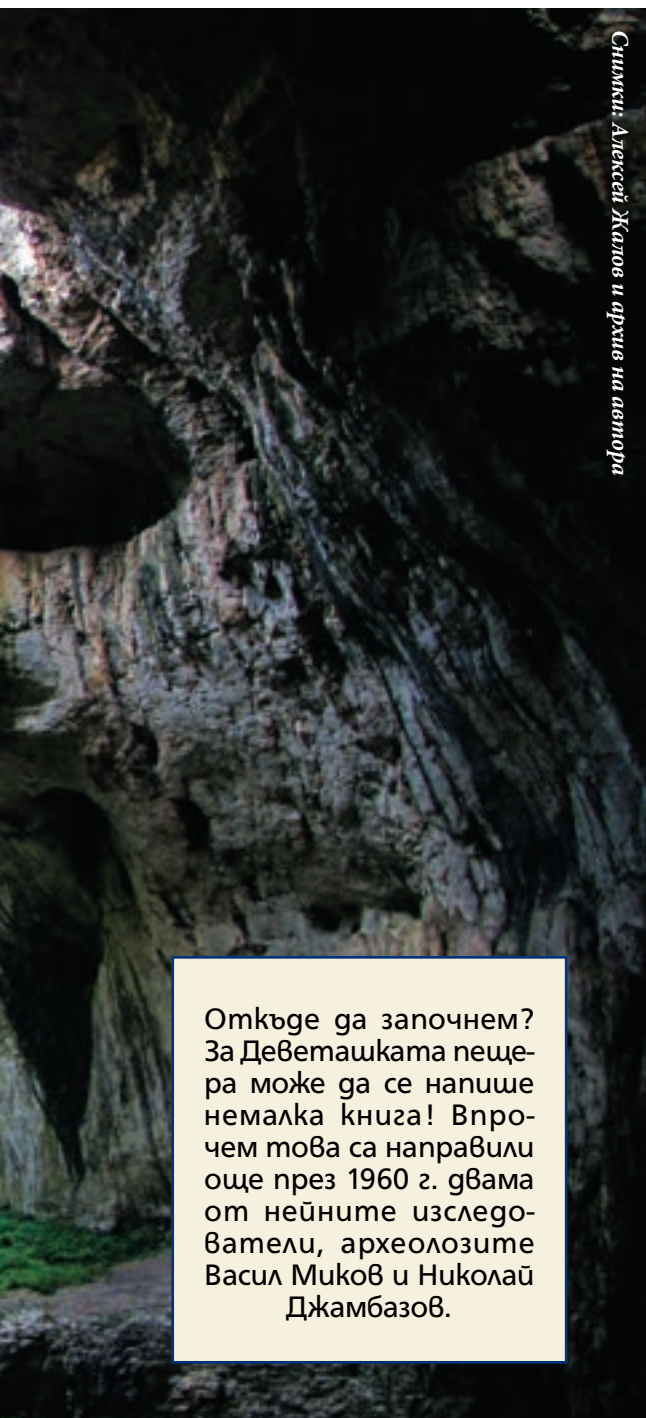

■ ОТЕЧЕСТВО ЛЮБЕЗНО

Деветашката пещера

Алексей Жалов

Снимки: Алексей Жиглов и архив на автора

Откъде да започнем?
За Деветашката пещера
може да се напише
немалка книга! Впрочем
това са направили
още през 1960 г. двама
от нейните изследователи,
археолозите
Васил Миков и Николай
Джамбазов.

Но историята на този природен феномен води началото си далече по-назад във времето – още когато в кредните (аптски) варовици, изграждащи Деветашкото плато, е започнало нейното зараждане. Кога е станало това и колко време е било необходимо на физикохимичните процеси да моделират пещерата до познатите ни днес необикновени размери, това са въпроси, които тепърва ще се изясняват. Но за да бъдем последователни, нека започнем с местоположението на пещерата и едва после да продължим нататък.

Според физико-географската подялба на страната, Деветашката пещера се намира в обсега на Деветашкото плато – една от основните морфографски единици в Средния Предбалкан. Върху територията на платото е обособен т.нар. Деветашки карстов район, който почти напълно съвпада с разпространението на Деветашката варовикова свита (dK1ар). От тектонска гледна точка пещерата попада в преходната зона, която заема междинно положение между същинския Предбалкан и Мизийската платформа. Според хидрогеоложката подялба на страната пещерата е в обхвата на Балканидния хидрогеоложки район – Ловешко-Търновския басейн.

Природната забележителност се намира в землището на с. Деветаки (откъдето и носи името си), община Ловеч. Входът е разположен на левия географски бряг на река Осъм, почти на нивото на първата ѝ заливна тераса. Размерите му (38 м ширина и 22 м височина) го правят забележим отдалече и внушават любопитство и респект. Тъкмо това е привлякло вниманието на английския пътешественик Джеймс Бейкър (James Baker), племенник на откривателя на изворите на Нил Самюъл Бейкър (Samuel Baker), в книгата му „Европейска

*Инж. Павел Петров, първият
изследовател на пещерата*

Турция", която отразява неговото пътуване през България през 1874 г. Ето част от пасажа, описващ пътуването от Търново за Ловеч: „През повечето време пътят вървеше покрай реката Осма (Осъм, б.а.) и аз видях една огромна скална пещера от другата страна на реката. Отворът ѝ се намираше на височина най-малко петдесет фута и изглежда, навлизаше госта навътре в хълма“. Написаното звучи като пророчество, защото половин век по-късно пещерняците, направили първото цялостно проучване и картографиране на пещерата, ще установят, че дължината ѝ надхвърля 2 км.

Известната ни писмена информация показва, че познавателният интерес към Деветашката пещерата датира от 1897 г., когато учители от Ловеч организират първата ученическа екскурзия до нея. Организатор е Павел Петров (1884 – 1984), който, след като завършва минно инженерство в Белгия, през месец август 1921 г. инициира и ръководи проучването на обитата с тайни и загадки пещера. Ето как той възкресява спомена от онова славно време на първо прохождение: „В 1921 г. през месец август, аз и трима минни ра-

20-те години на XX в.

ботници, се явихме в село Деветаки. На другия ден заедно с логкарите понесохме двете логки към пещерата. Стигнахме до пещерата. Сглобихме логките и пуснахме едната в подземната река...“. Това събитие слага началото на едно нечувано за времето си и изпълнено с много перипетии проучване, което ще продължи почти 7 години. В този период, използвайки специално конструирана за целта логка, бавно, систематично и с цената на големи усилия групата на инж. Петров проучва и картографира пещерата. Веднага след това публикува в Трудове на българското природоизпитателно дружество (бр.13/1928), а по-късно в сборника „Ловеч и Ловчанско“ (кн. I, 1929) пълни описания на вътрешността ѝ заедно с цялостни и подробни карти. Данните от тези и последвалите в по-ново време картографски и геодезични заснемания дават основание

да твърдим, че с обемните и в частност линейните си размери пещерата няма аналог в България, което категорично я определя като уникален геолого-геоморфоложки феномен.

В обобщен вид те изглеждат така:

Обща дължина: 2442 м – 34-та в списъка на най-дългите пещери в България;

Денивелация: 121 м (-25 м, + 96 м);

Най-голямата пещерна зала в страната! Според геодезичното заснемане линейните и обемните данни на залата са: дължина 328 м, максимална широчина 114 м, максимална височина 48 м, площ 21 630 м, обем 514 885 м³.

Нека все пак „надникнем“ в подземните простори на Деветашката пещера. Входът има правоъгълна форма с размери 35 × 21,6 м и дава началото на прословутата входна зала. В свода на залата, гледано от входа към вътрешността, има 7 отвора, които местното население е наименоувало „окната“. Чрез пет от тях пещерата се съобщава с повърхността, като другите два („Кучешките отвори“) представляват малки кръгли дупки в тавана, които нямат връзка с повърхността.

Първият отвор по реда на влизане е наречен „Поличките“, следва „Централният“ (Средният) отвор. На запад от него са следващите две „окна“, които носят обобщаващото наименование „Кошерещето“. Тук залата достига максималната си височина от 48 м. Северно от „Кошерещето“, в лявата част на залата, се намира „Кулика“ – най-обширният отвор в свода на пещерата. Той има елипсовидна форма и размери 62 м по дългата и 42 м по късата ос. Площта му е 2182 м². На това място залата достига максималната си широчина (114 м). Тук, вдясно в залата е „изникнал“ изкуствен земен насип с дълговидна форма, зад който има просторно разширение, зад което е и първото естествено разклонение на пещерата. В разширението са били монтирани 4 цистерни с покрив, а по стените на галерията в края на разклонението намираме десетки графити от началото на ХХ в. – „белези“ на тогавашния интерес към пещерата.

Алексей Жалов е завършил Висшия институт за физическа култура (сега Национална спортна академия „Васил Левски“. Той е инструктор по спелеология, ръководител и участник в множество пещерни проучвания в България и извън страната, председател на Балканския спелеоложки съюз.

От Кулика напред залата губи импозантните си размери. За разлика отпреди, където човек, без преувеличение, се чувства нищожно малък пред лицето на природата, пещерата става ниска и неготам широка. Тук вече е зоната на мрака, който полека-лека прелива в пещерна тъмнина. Само ромолението на протичащата по цялото протежение на залата река става по-отчетливо. В този участък преди години неразумният човек е бил монтирал още 3 цистерни, но за това по-късно.

Наматък залата преминава в галерия, която почти веднага приема ляво разклонение с наречени от първите изследователи на пещерата „Коритцата“. По галерията протича поток, който се влива в реката, идваща от „сърцето“ на пещерата. От водослива навътре пещерата намалява размерите си. По хода на галерията са образувани 11 езера с различна дължина и дълбочина. Галерията е насечена от скални прагове, с височина, варираща от 0,7 до 6 м. Павел Петров и другарите му са им дали наименованията

„Калето“, „Нуазара“, „Пристанището“ , „Малък праз“, „Лечовият праз“. За преодоляването на този участък е необходима пневматична лодка

След последният праз пещерата променя посоката си на развитие, става значително по-широка, реката отстъпва място на сухи галерии. В зависимост от климатичните условия, в края на този пещерен сегмент периодично се образуват малки по площ и дълбочина езера. Нататък пещерата значително се стеснява. В самия ѝ край отново се появява воден поток, чиито води се губят в скални пукнатини, вероятно за да се присъединят по-късно към основния воден поток, протичащ през пещерата.

Ще бъде несправедливо, ако не подчертаем, че изложените по-горе знания за Деветашката пещера са добити в резултат на извършените в нея през годините спелеоложки проучвания. Несъмнено началото им е положено от дружината на инж. Петров, но на по-късен етап тя е била още по-детайлно проучвана и картографирана от З. Илиев, Ст. Петков, Ц. Остромски, И.Тачев, Н. Ланджев, В. Пелтеков през 1994 г. по време на експедиция, организирана от Българската федерация по спелеология. Прецизно геодезично заснемане на входната зала и съставяне на неин 3-мерен модел са осъществени през 2014 г. от колектив на компанията „Топ Гео“ – София и пещерен клуб „Хелик-тит“ – София.

Няма съмнение, че първият, и то практически интерес към пещерата е бил провокиран от нейното местоположение и размери – тя се намира на защитено място отвъд река и е просторен естествен подслон. Оценявайки тези, а вероятно и други предимства, преди около 70 хил. години, по време на средния палеолит, в нея са се заселили неандерталците. По-късно в пещерата са се настанили нашите предшественици от рода *Хомо сапиенс* и както ще видим понататък, тя е била трайно обитавана до около I – III в. сл.Хр.

По-после идва човешкото любопитство, а след него и научният и изследователски

интерес, защото, както изтъкнахме, Деветашката пещера е необикновена.

През 1921 г. видният български учен акад. Гавраил Кацаров (1874 – 1958) първи посочва значимостта на пещерата от археологическа гледна точка. Докато тежат проучванията на инж. Петров, интерес към пещерата проявяват зоолозите. През 1922 г. директорът на царските природонаучни институти г-р Иван Буреш и неговите колеги поставят началото на систематичното биоспелеолошко изследване на българските пещери, между които попада и Деветашката. Анализите на зооложките проучвания сочат, че в периода 1924 – 1925 г. тя е била посетена 4 пъти, три от които с участието на цар Борис III (2 февруари и 30 октомври 1924 г. и 8 април 1925 г.). Зоолозите биват последвани от археолозите. През 1927 г. Васил Миков, по инициатива на учителя по история в Ловешката гимназия Гено Иванов и с помощта на ученици, провежда първите помасштабни разкопки в пещерата. Няколко години по-късно Михаил хаджи Неделчев, също учител в Ловешката гимназия, копае в пещерата, за да набави материали за музейната сбирка в Ловеч. Оценявайки археологическата значимост на пещерата, през 1932 г. тя бива обявена за „народна старина“.

През 1950 г. обаче Държавният комитет по отбраната решава в Деветашката пещера

Борис III, цар на България, пред големия комин на Деветашката пещера – 1924 г. Снимка: Кристиан Антонов

щера да бъде изградена база на петролни продукти, основно предназначени за държавен резерв и военновременно използване, който впоследствие да бъде предоставен за стопанисване на ДСО „Петрол“. Това налага през лятото и есента на същата година да бъдат инициирани археологически разкопки с ръководители Васил Миков и Николай Джамбазов. Разкопките продължават от май до декември 1952 г., но вече имат спасителен характер, поради вече започналите строителни материали в пещерата. Площта на разкопките обхваща повече от 2 декара, но въпреки значителната им площ, културните напластявания в пещерата не са окончателно изчерпани. В централната зала остават непроучени пластове от палеолита, неолита и халколита.

Във връзка с предназначението ѝ, в крайна сметка входната част на пещерата е видоизменена, коритото на подземната река е коригирано, изграден е голям земен вал, прокопани са две изкуствени вместилища на цистерни. В пещерата и изкуствените галерии са вместили 15 цистерни с вместимост от хиляда до 5 хиляди куб.м. През реката е построен железопътен мост, който да опосредства достъпа на съответните цистерни.

В продължение на 40 години пещерата е строго охранявана, достъпът силно ограничен, респективно извършването на каквото и да е проучвания невъзможно.

В този период партийните и държавни органи на Ловешки окръг неколkokратно повдигат въпроса за нецелесъобразното използване на пещерата. През 1973 г. Деветашкият селски народен съвет, партийното и стопанското ръководство на ТКЗС правят изложение до първия секретар на ЦК на БКП Т. Живков да се преразгледа въпросът с пещерата и тя да бъде освободена от ДСО „Петрол“. През 1980 г. Общинският народен съвет на селищна система Александрово в изложение до Комитета за опазване на природната среда при МС и Държавния съвет подновява искането пещерата да бъде освободена и социализирана за по-

сещения.

Впоследствие е създаден и комитет за освобождаването на пещерата и след засиления обществен натиск през 1990 г. ДСО „Петрол“ освобождава цистерните от петролни продукти, почиства ги и ги дегазира. Този процес се извършва в периода 1994 – 1996 г. Почистването на пясъка и изнасянето на всички остатъци от цистерните и изградените помощни съоръжения продължава до края на 1998 г.

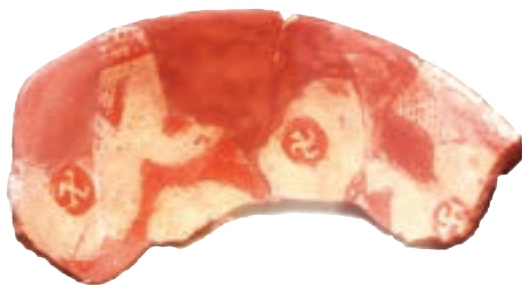
Междувременно, през 1992 г., под ръководството на доц. Венцислав Герзов археологическите проучвания в пещерата бележат 3-тия си „рожден ден“. Те продължават и през следващата година. След едногодишно прекъсване, в периода 1995 – 1999 г., археолозите правят още 4 „спасителни“ акции в пещерата. Последните археологически проучвания там са проведени през 2004 и 2005 г. от Венцислав Герзов и археолозите от Регионалния исторически музей в Ловеч Мая Валентинова и Радослав Гуцераклиев.

В резултат на многогодишните археологически разкопки в Деветашката пещера е установено, че най-ранното заселване на пещерата се отнася към старокаменната епоха. Хората са живели в нея в продължение на стотици хиляди години през периода на средния и късния палеолит – от ок. 200 000 до 10 000 г. пр.Хр. В културните пластове от този период са запазени сечива от кремък и кост и кости на животните, с които се е прехранвал човекът. Сред кремъчните сечива преобладават стъргалата, върховете и отломъците с различни видове ретуши. Открити са и кремъчните ядра, от които са отделяни отломъци за изработване на по-малки оръдия на труда. Особен интерес представляват листовидните двустранно обработени върхове – често използвани за върхове на копия.

През къснопалеолитната епоха оръдията са представени предимно от стъргалките и пробоите, но не липсват и резци. С тях са обработвани кожата на убитите животни и са изработвани костени оръдия. Срещат се и костени върхове на копия и стрели.

Амфиподата Niphargus Bureschi

Намерена керамика в Деветашката пещера с изображения „свастика“

Деветашката пещера е сред пещерните находища с най-богати останки от неолитната (новокаменна) епоха 6200 – 4900 г. пр.Хр. От този период са открити останки от пещи, фрагменти от глинени съдове, кремъчни сечива, каменни брадви, кости на животни. Сред кремъчните оръдия преобладават стъргалките и пластините, а сред оръдията от кост – шилата. Откритите керамични фрагменти говорят за разнообразни по форма и украса съдове. Голяма част от тях са със следи от орнаменти с бяла, червена и черна окраска. Върху част от керамичен съд са изобразени 3 свастики, което се смята за най-ранното изображение от този вид на територията на Европа.

През енеолитната (каменно-медната) епоха (4900 – 3800 г. пр.Хр.) човекът заселва почти цялата площ на пещерата и строи в нея жилища. Открити са множество пещи и хромели, кремъчни и каменни сечива, изделия от кост, рог и мед. Сред каменните оръдия са намерени брадви, чукове, тесли, глета, хавани, хромели, точила. От рог са били изработвани мотики, а от кост – върхове за копия, шила и гладилки. Намерени са и медно шило с костена дръжка.

Керамичният материал е богат и разнообразен. Най-многобройни са фрагментите от съдове, цели съдове и глинени идоли. Отбелязва се изключително многообра-

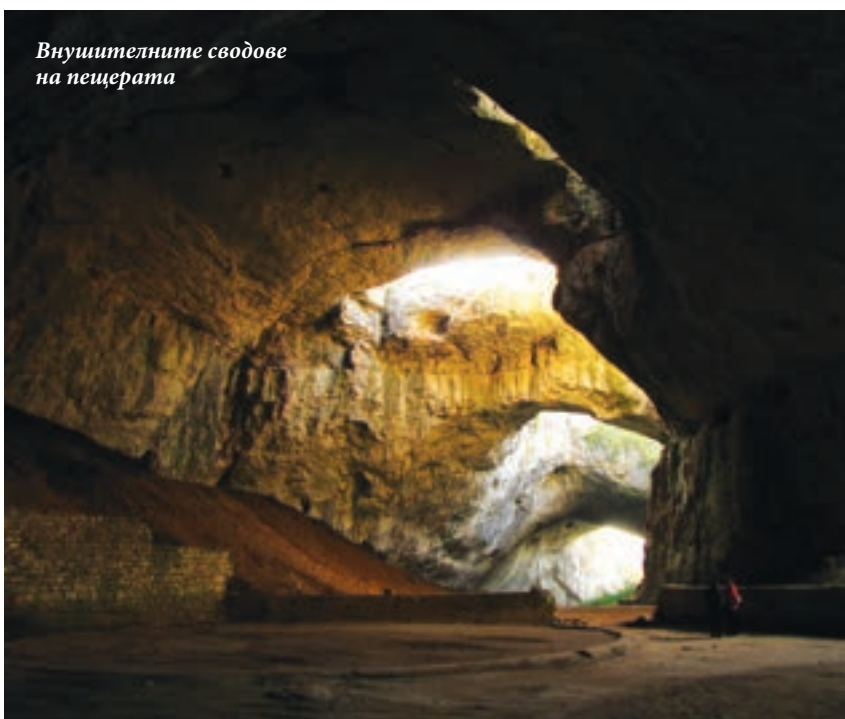
зие на формите и украсата на съдовете. Използвала се украса с графит и връзвания с мигени черупки, лентовидни, връзана и инкрустирана украса с различни орнаменти (спирали, ромбове, кръгове). Открити са и няколко култови масички. Намерени са антропоморфни и зооморфни изделия от глина, както и костени лъжички, някои от които с украсени дръжки. Останките от тежести за тъкачни станове, мрежи за лов, тежести за мрежи са свидетелство за активен и разнообразен стопански живот. Намерени са и накити, изработени от зъби, кости, мрамор и глина. В малка галерия в десния коридор е открито погребение на дете, покрито с каменен хаван и с глинена паничка в областта на рамото.

От периода на бронзовата епоха (3100 – 1000 г. пр.Хр.) са открити съдове и фрагменти, множество каменни брадви-чукове и кремъчни артефакти – предимно кремъчни пластини. От рог и кости са били изработвани мотики, чукове, дръжки, шила, игли. Глинени съдове са много разнообразни по форма и техника на изпълнение.

Пещерата е била обитавана и през желязната епоха. От този период е датирана откритата там оброчна плочка с изображение на Артемида, което вероятно свидетелства за ранното съществуване на светилище, функционирало по-късно и през Римската

*Внушителните сводове
на пещерата*

епоха (I – III в.). От този период са намерени оръдия за производство, керамика, монети, оброчна плочка и скулптурен фрагмент, изобразяващ част от кривака на Херакъл.

Многогодишните археологически проучвания в Деветашката пещера показват, че на територията ѝ се съхраняват археологически находки от средния палеолит, новокаменната, каменно-медната, бронзовата и желязната епоха, Римския период и Средновековието!

Оценявайки културно-историческата значимост на пещерата, още през 1932 г., по силата на тогава действащия Закон за старините (от 1911 г.), тя е обявена за народна старина. Значително по-късно (1967 г.) е обявена за „Архитектурно-строителен паметник на културата от Античността и Средновековието, с местно значение“ под името „Окната“. По-късно обектът е прекатегоризиран от „паметник с местно“ в „паметник с национално значение“. Понастоящем Деветашката пещера е паметник на културата – недвижима културна ценност с национално значение.

В рамките на проведените археологически разкопки е събран палеозоологичен

материал, състоящ се от десетки и стотици хиляди находки от кости и зъби. Изследователите твърдят, че Деветашката пещера е най-богатото на останки от птици и въобще на гръбначни животни находище в България. Според проф. Златозар Боев, д.б.н., там са установени 136 таксона (най-малко 100 вида) птици, което е над 1/4 от рецентната авифауна на страната. Най-разнообразни са били водолюбивите птици, сред които червеношията гъска, белооката потапница, малкият креслив орел, глухарът, саблеклюнът, кокилобегачът, малкият червеноног, големият горски и малкият зеленоног водобегач, голямата бекачина, бекасът, пернатоногата кукумявка, блатната сова и др. Установени са 7 вида птици, които през последните хилядолетия (холоцена) са изчезнали от територията на страната – тетревът, полярната яребица, пра-яребицата, колхидският фазан (дивата му местна форма), стрепетът, средна бекачина и червеноклювата хайдушка гарга.

Въз основа на намерените фосилни останки е установен видът на животните, които са ловували, отглеждали и с които

се хранели населявалите пещерата. Намерени са останки от десетки видове бозайници, сред които пещерна мечка, пещерни хиени, дива говеда, елени, сърни, кози, коне, дива свине, зайци, както и от риби и миги.

Деветашката пещера продължава да бъде местообитание на гръбначна и безгръбначна фауна. Нека започнем от по-малко познатата безгръбначна фауна. Знанията ни за нейния видов състав са резултат от проведените биоспелеологични проучвания през 20-те години на XX в. и по-късно. Според Изследователския център по биоспелеология при Националния природонаучен музей при БАН, досега в Деветашката пещера са установени повече от 36 вида безгръбначни животни. От тях почти равен брой се пада на *троглофилите* (частично адаптирани за живот под земята) и *троглоксени* (несвързани пряко с пещерната среда за живот). Напълно приспособени към подземната екосистема (троглобионти) са два вида сухоземни безгръбначни: мокрицата (*Trichoniscus tenebrarum*) и стоножката (*Lithobius tiasnatensis*). По-богати на подземна фауна са подземните води, откъдето са известни 4 слепи организма (стигобионти) – охлювчетата *Devetakia pandurskii*, *Devetakia krushunica*, *Bythiospeum bureschi* и амфиподата *Niphargus bureschi*.

Като изключим птиците в пещерата и района, около нея са регистрирани 35 вида животни. Между тях 5 вида са земноводни, 6 вида влечуги, 3 вида насекомоядни бозайници, 1 вид гризач, 5 вида хищници, 15 вида прилепи. Според проучванията на орнитолога Георги Стоянов по сводовите и в скалните откоси на Деветашката пещера гнездят 15 вида птици. Освен тях тук могат да се намерят още няколко други вида, причислени към категорията „случайно попаднали“, търсейки в пещерата храна и вода, скитащи или почиващи. Според Центъра за изследване и защита на прилепите към Националния природо-

научен музей най-значими за определянето на зоологичния статус на пещерата са прилепите. Голямото им видово разнообразие (15 вида) се съчетава с внушителната им численост. Системните наблюдения на специалистите показват, че общата численост на прилепните колонии през лятото варира от 4000 до 8000 екземпляра, през зимата е от 10 000 до над 35 000 екземпляра. Посочените данни определят Деветашката пещера като една от трите най-значими прилепни пещери в България. Неслучайно тя е включена в списъка на подземните местообитания от европейска и световна значимост към Споразумението за опазване на популациите на европейските прилепи EUROBATS.

През 1996 г. Деветашката пещера е обявена за природна забележителност, като същевременно ѝ е даден статут на защитен природен обект с международно значение за опазването на размножителните и зимувашите колонии от прилепи. През 2011 г. в пещерата се заснема филмовата продукция „Непобедимите 2“, което е в разрез с нормите за охраната ѝ като зимно местообитание на прилепите. Екологични организации остро поставят въпроса, че съществуващите нормативни документи не гарантират запазването на природната цялост на пещерата. Затова през 2012 г. Министерството на околната среда и водите, въз основа на Закона за защитените територии издава нова заповед, където въвежда по-строги природоохранителни мерки. Според нормативния документ обект на защита са Деветашката пещера и прилежащите с обща площ 141 дка, попадащи в землищата на селата Дойренци и Деветаки. Една от предвидените мерки е изготвянето на План за управление на обекта. Този основополагащ за рационалното природоползване на пещерата документ е изготвен през 2014 г. от разнороден екип от специалисти, координиран от „Екологичен център“ ЕООД – СНЦ „Зелени Балкани – Стара Загора“.

Алексей Жалов (вляво) сред изследователи на пещерата

Благоприятстващ фактор относно защитата на биотичния фактор в пещерата е това, че тя попада в границите на две защитени зони от мрежата Натура 2000, а именно Защитена зона BG0000615 „Деветашко плато“ за опазване на природните местообитания и дивата флора и фауна и Защитена зона BG0002102 „Деветашко плато“ за опазване на дивите птици.

Без съмнение, Деветашката пещера е уникален природен феномен и има важно природозащитно и културно значение. Безспорно тя има и потенциала да се превърне, но не на всяка цена, във фактор за развитието на туризма от местно и национално значение. Ето защо през 2012 г. с решение на Министерския съвет пещерата е предоставена за управление на община Ловеч. Оттогава насам, при строго спазване на охранителните режими и мерките, заложи в нейния план за управление, започна нейното постепенно обособяване като туристически обект. С това в процес на събдяване е декларираното желание още през 1930 г. пещерата да бъде модернизирана от Българското пещерно дружество, което тогава, поради липса на средства, не е било осъществено. Е, по-добре късно, отколкото никога! ■

Изисквания към авторите на сп. „Природа“

Сп. „Природа“ е научнопопулярно списание, предназначено за широка читателска аудитория: специалисти от различни научни области, преподаватели във висши и общообразователни учебни заведения, студенти, ученици, любознателни читатели с разностранни интереси.

Характерът на списанието налага някои специфични изисквания към авторите: разглеждане на актуален и важен за науката проблем; достъпно изложение; понятен за широката публика език; избягване на чуждици в случаите, когато могат да се употребят съответните български думи; онагледяване на текста с илюстрации, таблици, фигури. Не е желателно обособяването на отделни глави и раздели, както и цитирането на ползваната литература в края на статията.

Обемът на статиите е 5–6 машинописни страници (стандартната машинописна страница е 30 реда, 60 знака на ред, като този обем не включва предлаганата илюстрация). Към статиите се прилагат кратки биографични данни за автора и негова снимка.

Кратките научни съобщения и любопитни факти се помещават в отделни рубрики, поради което е необходимо да се посочи научната област, към която се отнася съобщението.

Илюстрациите трябва да са годни за непосредствено полиграфическо възпроизвеждане.

За осъществяване на контакт с авторите е необходимо те да посочат на края на статията или съобщението трите си имена, телефон и имейл.

Ръкописите се представят на електронен носител или се изпращат по имейл.

Текстът трябва да е във формат .doc/.rtf за MS Office XP/97-2003 или .docx за MS Office за Win7.

Не се приемат за издаване или отпечатване произведения, в които илюстративният материал е вмъкнат в .doc/.docx/.rtf файл.

Снимките се предоставят на отделни файлове във формати .jpeg и .tif.